

je bio prisiljen da čitave brojeve listova i kalendara ispunjava sam, da jedan roman naglo prekida i počinje druge. Baveći se do detalja izdavačkim radom Pere Todorovića, Žarko Rošulj je otkrio jedan novi ugao iz koga se mora posmatrati njegova poetika.

Poznat kao novinar, polemičar, feljtonist, Pera Todorović je u knjizi Žarka Rošulja prisutan kao objekat štampe, i to jedne posebne vrste listova – šaljivih listova. Sam je, prema istraživanjima Žarka Rošulja, sarađivao samo u tri šaljiva lista, dok je u 25 listova on sam bio junak. Prateći Peru Todoroviću kroz šaljive listove (Beograd, Smederevo, Zemun, Novi Sad, Split, Vršac, Zagreb), Žarko Rošulj je ispisao jednu vrlo dokumentovanu istoriju ove vrste štampe. Utoliko dragoceniju, što oko 20 listova „uopšte nisu sačuvani u našim fondovima“.

Lako pokretani, šaljivi listovi su se teško održavali, uglavnom iz finansijskih razloga. Pokretale su ih vrlo često političke stranke. To u velikoj meri objašnjava njihov tok. U njima se često govorilo ono što nije moglo u službenim organima stranke. Zato oni često ne ismevaju nego moralno ubijaju protivnika, a umesto vedrine šire neku turbozbiljnost. U tom smislu su izuzetno važan izvor za političku istoriju, naročito za političku kulturnu i mentalitet. Onima koji su bili žestoki kritičari jednog režima, vraćala se kao bumerang nepromenljivost stanja. Razočaran posle 29. maj 1903. godine, u interesu koga je pisao, Radoje Domanović je u svojoj *Stradiji* rekao: „Šta ćeš sad da pišeš? – pitali su me mnogi posle 29. maja, nekako pakosno i podrugljivo – nema više za tebe materijala.“ Na to je on odgovorio: „O, publiko srpska, dobičino moja, kako si grdno prosta i naivna. Prošao je 29. maj, ali ostali smo mi. Mi isti onakvi kakvi smo i pre bili.“

U svom odnosu prema Peri Todoroviću šaljivi listovi su se u toku tri i po decenije kretali od simpatije do averzije. U tom smislu možda je najkarakterističniji Zmajev list *Starmali*: „Koliko je J. J. Zmaj bio spreman da prihvati Todorovića kao protivnika Obrenovića, toliko ga je kao njihovog prijatelja odbacivao.“ To isto važi i za šaljive listove koje su pokretali radikali. Sam Todorović nije nikad odgovarao na napade u šaljivim listovima. Možda zato što je imao dovoljno posla sa napadima u zvaničnim listovima a možda i zato što između tih napada nije pravio razliku: nje zapravo nije ni bilo.

Još su mnogi izvori od značaja za društvenu i kulturnu istoriju Srbije zapretni. Važno je i njihovo otkrivanje i njihovo čitanje. Žarko Rošulj ume i jedno i drugo.

Dr Latinka PEROVIĆ

Dokumenti o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914. Knjiga II. Sveska 3/I 1/14. januar – 2/15. april 1907; sveska 3/II 2/15. april – 30. juni/13. juli 1907. Priredili Ljiljana Aleksić-Pejnović i Života Anić. Srpska akademija nauka i umetnosti. Odeljenje istorijskih nauka. Beograd 2004, str. 1393

Početak sedamdesetih godina prošlog veka, Srpska akademija nauka i umetnosti osnovala je poseban *Odbor za prikupljanje i objavljivanje građe o spoljnoj politici Srbije 1903–1914*. Ovom inicijativom SANU je sledila primer nekadašnjih velikih evropskih sila, kao i nekih drugih država, da se prikupi i objavi diplomatsko-politička građa iz godina uoči Prvog svetskog rata.

Pomenuti projekt SANU treba da bude objavljen u sedam knjiga, sa 1-2 ili više svezaka o spoljnoj politici Kraljevine Srbije 1903–1914. godine. Dosada su objavljene: knjiga VII, sveska 1-2; knjiga V, sveska 1-3; knjiga VI, sveska 1-3; knjiga I, sveska 1-2. Najnovije izdanje u ovoj seriji je knjiga II, sveska koja je zbog obima podeljena u dva dela: sveska 3/I i sveska 3/II. Njeni priređivači su istoričar Ljiljana Aleksić-Pejnović i pokojni Života Anić, dugogodišnji šef Diplomatskog arhiva Sekretarijata inostranih poslova bivše SFR Jugoslavije.

Građa koja je objavljena u pomenutoj knjizi nalazi se u Arhivu Srbije i manjim delom u Arhivu Jugoslavije u Beogradu. Rađena po visokim naučno-priređivačkim kriterijima, knjiga sadrži priloge koji njenom korisniku omogućuju da se pouzdano kreće kroz 743 dokumenata. Osim skraćena, priređivači su dali vrlo važan popis dokumenata: broj dokumenata; mesto i datum nastanka; sadržaj; broj strana. Posebno je dragocen raspored dokumenata po sadržini: Srbija i međunarodni odnosi balkanskih država; Srbija i velike sile; Balkanske države i velike sile; Srbija – spoljna politika; Kraljevski dom Karađorđevića; Planovi za izgradnju železnice; Odnosi velikih sila prema balkanskim pitanjima; Velike sile – međusobni odnosi; Novi pravci u bugarskoj spoljnoj politici; Bugarska unutrašnja politika; Unutrašnja i spoljnopolička kriza Turske; Srpski narod u Turskoj; Srpska crkva u Turskoj; Četnička akcija u Makedoniji i Staroj Srbiji; Velike sile – unutrašnja situacija.

Znalačke priloge Ljiljane Aleksić-Pejnović i Živote Anića zaokružuju: Manje poznate reči, istorijski pojmovi i ustanove; Registar ličnih imena i Registar geografskih naziva, imena zemalja i naroda.

Svi dokumenti objavljeni u II knjizi pomenute serije odnose se na prvu polovinu 1907. godine. Tada, kao i u čitavoj prvoj deceniji 20. veka, međunarodni položaj Srbije određivalo je nekoliko činilaca. Prvo, Srbiju su pritiskale dve velike sile: Turska i Austro-Ugarska. Srpski podanici u ovim dvema državama težili su ujedinjenju sa Srbijom kao državom srpskog naroda, što su obe ove velesile nastojale svim sredstvima da spreče. Drugo, Kneževina Bugarska je imala pretenzije prema najvećem delu slovenskih oblasti pod Turcima i poricala je srpskom narodu, osim onom u zapadnim delovima stare Srbije, tadašnjeg tzv. Kosovskog vilajeta, sva istorijska i narodnosna prava. Treće, opšte stanje u Turskoj i veliki fanatizam muslimanskog stanovništva, Arbanasa i Turaka, Austro-Ugarska je koristila za pritisak na tamošnje srpsko stanovništvo.

„Stoga je“, kako ističu priređivači, „i 1907. godine spoljna politika Srbije suočena sa brojnim velikim teškoćama, od kojih su mnoge prevazilazile njenu snagu“. Prisiljena da ekonomiče svojim skromnim resursima, Srbija je svoju spoljnu politiku usmerila u dva pravca. Prvo, naročito posle carinskog rata koji joj 1906. godine namegnula Austro-Ugarska, ona je nastojala da se oslobodi ekonomske zavisnosti od svoje moćne susedke i u razvijanju trgovinskih odnosa sa zapadnoevropskim državama potraži nova tržišta za izvoz stoke. Drugo, da poboljša stanje srpskog naroda u tadašnjem tzv. Kosovskom vilajetu i Makedoniji. Priređivači, na osnovu uvida u obimnu građu, zaključuju da: „Vlada i diplomatija stalno protestuju kod turskih vlasti i civilnih reformskih agenata velikih sila i intervišu da se srpskom narodu, kao i ostalim narodima u Turskoj, prizna status narodnosti; da se poboljša opšti crkveno-školski položaj Srbije time što će se dobiti veleško-debarsko mitropolitско mesto i ojačati srpska etnička struktura u manastiru Hilandar“.

Knjiga dokumenata o spoljnoj politici Kraljevine Srbije u prvoj polovini 1907. godine baca svetlo i na četničku akciju u krajevima pod Turskom. Nju su prvobitno

spontano započeli tamošnji srpski domorodci, a 1907. godine ona je uživala „tajno organizovanu podršku iz Srbije“. U drugoj polovini, „pod energičnim pritiskom velikih sila“, bila je suspendovana. U isto vreme, Srbija javno deklarise „istorijska i nacionalna prava u tim oblastima“, pri čemu vodi računa da izbegne oružanu konfrontaciju sa Bugarskom.

Sve knjige u seriji SANU o spoljnoj politici Kraljevine Srbije imaju visoke priređivačke standarde. Poseban kvalitet II knjige proizišao je iz činjenice da su je priredili iskusni istoričar i znalac spoljne politike Kraljevine Srbije Ljiljana Aleksić-Pejnović i vrsni poznavalac arhiva i arhivistike kakav je bio Života Anić.

Dr Latinka PEROVIĆ

Aleksandar Šemjakin, Mitropolit Mihailo i Nikola Pašić –
Emigrantska prepiska (1884–1888), Zavet, Beograd, 2004, str. 230

Zaslugom ruskog istoričara Aleksandra Šemjakina srpska naučna publika ima pred sobom objavljen arhivski materijal iz prepiske dvojice istaknutih protivnika kralja Milana. Publikovana epistolarna građa pripada ondašnjem radikalskom vođi i kasnije istaknutom državniku Nikoli Pašiću i mitropolitu Mihajlu, izrazitom rusofilu i protivniku Milanove politike približavanja Austriji. Silom prilika njih dvojica su se tokom prve polovine osamdesetih godina 19. veka našli u izgnanstvu. Pašić je bio prinuđen da napusti zemlju u vreme Timočke bune, a mitropolit Mihajlo nakon uklanjanja sa mitropolitskog položaja 1881. godine. Njihova pisma, iz specifičnog emigrantskog ugla osvetljavaju unutrašnjopolitičke i diplomatske zaplete koji su nastajali oko tada aktuelnog režima u Srbiji. Šemjakin je objavio ukupno 23 pisama (17 mitropolitovih i šest Pašićevih), koja svedoče o velikim političkim kombinacijama ali i o svakodnevici života male srpske kolonije emigranata u tuđini. Značaj tih pisama izuzetan je s obzirom na prirodu samog Pašića. U tom kontekstu Šemjakin se poziva na ocenu „Milana St. Protića (sin Stojana Protića), da je tako nepoverljiv i rezervisan čovek, kao što je bio Pašić, (bio) iskren jedino u svojim privatnim pismima“ (str. 11)“. Takođe, saznajemo da je Pašić bio veoma brižljiv u pisanju pisama: pravio je koncepte, prepisivao i popravljao ih po nekoliko puta... U domenu rusko-srpskih veza i diplomatskog uticaja Rusije u regionu, pisma otkrivaju mnoštvo zanimljivog materijala, naročito na nezvaničnoj relaciji Ruski dvor – srpska emigracija. Šemjakin u uvodnom delu ističe neke temeljne principe ruske spoljne politike kojih se ona ni po koju cenu nije odriicala. Naime, iz pisama proizilazi da Rusi i pored toga što su Milanov režim smatrali neprihvatljivim, nisu odobravali revolucionarni način u njegovom svrgavanju (str. 27).

U uvodnom delu knjige (str. 7–41) autor detaljno obrazlaže značaj i poreklo objavljene građe. Važno mesto u njoj zauzimaju pisma iz tzv. „Pasic collection“ koju je oktobra 2001. godine Arhivu SANU predao na čuvanje Nikola R. Pašić, unuk čuvenog političara. Uvodni deo knjige pisan je i kao mala studija iz životopisa i političkog uticaja Pašića i mitropolita Mihaila. U drugom delu knjige je kritički i uz mnoštvo hronoloških i faktografskih preciziranja i napomena objavljena dokumentarna građa. Najpre su, po hronološkom redu, objavljena Pašićeva pisma mitropolitu (str. 45–156), a zatim su po istom principu objavljena mitropolitova pisma Pašiću (str. 157–193). U okviru Priloga (str. 197–227) objavljeno je još prepiske mitropolita Mihajla i Nikole Pašića sa istaknutim srpskim emigrantima i ruskim političarima. Među njima, Šemjakin je objavio